

Карпіна О. С.
к. філол. н., ст. викладач
Горлівський інститут іноземних мов
Донбаський державний педагогічний університет (м. Бахмут)

ОБРАЗИ РОСІЙСЬКИХ МОНАРХІВ XVIII–XIX СТОЛІТЬ У ПЕНТАЛОГІЇ ВС. СОЛОВЙОВА «ХРОНІКА ЧОТИРЬОХ ПОКОЛІНЬ» ЯК ФОРМА ВТІЛЕННЯ ІСТОРІОСОФСЬКИХ ІДЕЙ РОМАНІСТА

Однією з найбільш значущих форм вираження історіософської концепції Вс. Соловйова, втіленої у його славнозвісній пенталогії «Хроніка чотирьох поколінь», виступають її художні образи. У найширшому сенсі під художнім образом розуміється форма узагальненого сприйняття та зображення явищ дійсності [див.: 4, с. 356]. Незважаючи на те, що в тексті п'яти томного циклу присутні різні рівні художньої образності, у поле нашого зору потрапляють виключно образи персонажів. Саме тому під терміном «образ» нами буде матися на увазі «форма отражения действительности искусством, конкретная и вместе с тем обобщенная картина человеческой жизни, преобразуемой в свете эстетического идеала художника, созданная при помощи творческой фантазии» [3, с. 241].

Образи дійових осіб мають особливе значення для осягнення глибинного змісту художнього твору, оскільки з їхнім відтворенням пов'язані основні ідеї автора, які він прагне донести до читача. «В прекрасном идея должна нам явиться вполне воплотившейся в отдельном чувственном существе; это существо, как полное проявление идеи, называется образом», – писав М. Чернишевський [9, с. 133].

Утіленням історіософських ідей романіста служать п'ять основних груп художніх образів, які мають безпосереднє відношення до історіософської проблематики його головної літературної праці, – російських монархів та їхніх сподвижників; людей із народу; найбільш яскравих представників кожного покоління роду Горбатових; вихідців із відмінних від дворянського станів (селянського, міщанського, третього), які змогли зайняти гідне місце в житті та вирізняються високими моральними якостями; російських аристократів, моральні принципи яких не відповідають кодексу дворянської честі.

Розглянемо послідовно наявні у пенталогії образи російських монархів XVIII–XIX століть – Катерини II, Павла I, Олександра I та Миколи I.

З образами російських монархів та їхніх сподвижників пов'язана, перш за все, проблема рушійної сили історичного процесу, а саме – ролі особистості в історії. Значний інтерес представляють для нас роздуми Н. Щедріної над цією історіософською проблемою: «Личность в истории – это продукт определенной исторической эпохи, наиболее активный ее деятель. ... Жизнь веками утверждала простую истину: любая, даже самая малая организованная группа людей имеет лидера. Лидер эпохи – историческая личность – является начинателем или инициатором событий, потому что он видит дальше и глубже других» [10, с. 41].

Концепція сильної особистості є основною в історіософії Вс. Соловйова. Особливе місце у низці російських самодержців письменник відводить Катерині II, якій повною мірою відповідає наведена вище характеристика. Щирим захопленням матінкою-імператрицею, царювання якої ознаменовано серією блискучих перемог і завоювань, пронизані перші дві частини пенталогії, дійовою особою яких вона виступає. Образ правительки насичений глибоким історіософським змістом. Із ним нерозривно пов'язана

думка про те, що процвітання Російської імперії цілком визначено особистістю мудрої та проникливої государині – найбільш яскравої та гідної представниці історичного часу, у який їй довелося жити: «Величие России – вот о чем грезит Екатерина. Восстановление Греческой империи на берегах Босфора – вот заветный план ее и Потемкина. Славные победы, военная сила, крепость правительства – вот единственные оплоты против той бури, которая начинается на Западе...» [7, с. 83]. Крім того, у поданні Вс. Соловйова діяльність Катерини II є логічним продовженням славних справ перетворювача Росії – невпинного трудівника Петра I, лідера своєї епохи.

Концептуально вагомим, на наш погляд, є й образ Платона Зубова – останнього фаворита Катерини II. Порівнюючи його з Г. Орловим та Г. Потьомкіним, романіст доходить висновку про те, що нікчемна в моральному відношенні людина ніколи не зіграє помітної ролі в історії та не стане в один ряд з воістину видатними історичними особистостями. Прикладом, що ілюструє цю тезу, служить наступна характеристика, дана письменником своєму персонажу: «Восемь лет продолжалось его могущество, и в эти восемь лет окончательно создалась и упрочилась его репутация. В темных и далеких уголках России жива была память о богатыре Орлове, о великане Потемкине, но там не знали о существовании пигмея Зубова. О нем знали в других слоях общества, в других сферах – и здесь заслужил он общую ненависть, общее презрение. На него смотрели всюду, как на неизбежное зло, с которым нельзя бороться, как на зло противное, отталкивающее» [6, с. 46].

Ми поділяємо переконання О. Ізмайлова, який вважав, що при відтворенні образу П. Зубова письменник спирався на вірш Г. Державіна «Вельможа» (1794). Найкращим тому підтвердженням є зображена у першій частині «Вольтерьянца» сцена прийому прохачів ясновельможним князем, який позиціонує себе як земного бога [див.: 1, с. 140].

Репрезентативним у контексті зазначеної проблеми є й образ цесаревича, а згодом – імператора Павла I. Критики нерідко дорікали письменникові за прихильність до цієї історичної особи [див.: 2, с. 464]. Численні попередники Вс. Соловйова у сфері історичної белетристики, навпаки, зображували павловську епоху в негативних барвах, а центральну її фігуру представляли жорстоким тираном і самодуром. Вектор же сприйняття загадкової особистості Павла Петровича в «Хроніці чотирьох поколінь» суттєво змінюється. Образ імператора Павла створений у ній усупереч стереотипам. Суб'єктивна оцінка романістом діяльності Павла I, настільки очевидна в романах «Сергей Горбатов» і «Вольтерьянец», пояснює його прагнення показати найкращі риси характеру государя, про які ні слова не сказано в істориків.

Тепле ставлення письменника до російського монарха виразно проступає в характеристиці, даній йому княжною Тетяною Пересвєтовою: «... этот человек самый несчастный, какого только можно встретить в жизни. Есть люди, которым все дозволено, и все удается, они могут делать какие им угодно ошибки, и каждая из таких ошибок обращается в их пользу. ... Есть другие люди, которым ничто не удается, которых преследует будто какое-то проклятие, ими не заслуженное; все обращается им во вред и в осуждение, и каждое обстоятельство складывается для них бедою. ... Они питают в себе великие замыслы, они относятся к ближним своим как истые христиане, а, между тем, их считают чуть ли не извергами, их сердце обливается кровью, а их обвиняют в холодности, в себялюбии. Такой вот, такой человек и государь наш. ... Всякий ждет себе от него гибели, а он хочет всем блага» [6, с. 318].

Російський самодержець показаний Вс. Соловйовим як особистість надзвичайно неординарна та наділена високими моральними якостями. Незважаючи на них, Павлу I

все ж таки не вдалося стати видатним правителем, як його царственій матері, та залишити значний слід в історії, він, на відміну від Катерини II, був позбавлений настільки необхідної йому підтримки з боку вірнопідданих, які нерідко помилково тлумачили його бажання (виняток у цьому сенсі становлять лише безмежно віддані Павлу Петровичу Ф. Ростопчин та І. Кутайсов, однак підтримки, що надавалася ними, государю було недостатньо). На превеликий жаль, благі помисли імператора, спрямовані на вдосконалення державного устрою, не знайшли належного відгуку в серцях сучасників. Тому на сторінках «Хроніки...» перед нами постає шляхетний лицар, над яким тяжіє печать самотності.

Олександр I, на думку Вс. Соловйова, також не реалізувався як правитель. Монарх, який блискуче почав свою державну діяльність і звільнив Європу від Наполеона, в останні роки свого царювання став абсолютно байдужим до того, що відбувалося, потрапивши під вплив грубого та неосвіченого графа О. Аракчєєва. Крім того, знаючи про майбутній бунт проти законної влади в Росії, Олександр Павлович не став вживати жодних заходів для того, щоб йому запобігти: «... Петербург был как-то мрачен. ... неудовольствие охватывало умы. Имя Аракчєева произносилось все с большим и большим негодованием. В самых разнообразных кружках и слоях столичного населения ходили толки о каком-то заговоре. Многим было известно, что государь уже не раз получал доносы, разоблачения, только оставлял их без внимания» [8, с. 286].

Микола I, який змінив на престолі старшого брата, навпаки, зумів придушити повстання та не дав похитнутися царському самодержавству. За спостереженням Є. Пульхрітудової, у романі Вс. Соловйова «Старый дом» має місце реміфологізація особистості імператора, характерна для сучасної письменникові історичної белетристики: «Идеал непреклонного самодержца, железной рукой ведущего подданных к славе и благоденствию, ... вновь оживает на страницах массовых изданий» [5, с. 173]. Глибока симпатія Вс. Соловйова до наступника Олександра I, як вважає літературознавець, відрізняє «Хроніку...» від творів М. Лєскова (оповідання «Кадетский монастырь» (1880), роман-фантазмагорія «Чертовы куклы» (1891) та інших), яким притаманна явна антимиколаївська тенденція.

Підсумовуючи все вищесказане, варто зазначити, що незважаючи на присутність у п'ятитомній сімейній хроніці Вс. Соловйова різних рівнів художньої образності, як форму вираження історіософської концепції її автора ми виділяємо тільки образи персонажів, у яких втілені його історіософські ідеї. Історіософську проблематику художнього циклу актуалізують, насамперед, образи російських монархів XVIII–XIX століть – Катерини II, Павла I, Олександра I, Миколи I – та, певною мірою, їхніх сподвижників – П. Зубова, Г. Орлова, Г. Потьомкіна, Ф. Ростопчина, І. Кутайсова, О. Аракчєєва. За допомогою відтворення образів історичних персонажів «Хроніки чотирьох поколінь» романіст звертається до історіософського осмислення рушійної сили історичного процесу, тобто намагається художніми засобами вирішити проблему ролі особистості в історії.

Література

1. Измайлов А. Всеволод Сергеевич Соловьёв. Очерк жизни и литературной деятельности. *Соловьёв Вс. Собрание починений* : в 40 т. Санкт-Петербург : Издание Н. Ф. Мертца, 1903–1904. Т. 40 : Святочные рассказы; Кавказские легенды; Десять лет. 1904. С. 119–166.
2. Измайлов А. Всеволод Соловьёв. *Измайлов А. Литературный олимп*. Москва : Типография Т-ва И. Д. Сытина, 1911. С. 459–472.

3. Мясников А. Образ. Тимофеев Л., Тураев С. Словарь литературоведческих терминов. Москва : Просвещение, 1974. С. 241–248.
4. Образ. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. Москва ; Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1950–1965. Т. VIII : О. 1959. Стлб. 355–358.
5. Пульхритудова Е. Творчество Н. С. Лескова и русская массовая беллетристика. *В мире Лескова*: сб. статей. Москва : Советский писатель, 1983. С. 149–185.
6. Соловьев Вс. Собробраніе сочинений : в 9 т. Москва : ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 4 : Хроника четырёх поколений : Вольтерьянец : исторический роман. 448 с.
7. Соловьев Вс. Собробраніе сочинений : в 9 т. Москва : ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 3 : Хроника четырёх поколений : Сергей Горбатов : исторический роман. 432 с.
8. Соловьев Вс. Собробраніе сочинений : в 9 т. Москва : ТЕРРА – Книжный клуб, 2009. Т. 5 : Хроника четырёх поколений : Старый дом : исторический роман. 432 с.
9. Чернышевский Н. Критический взгляд на современные эстетические понятия. *Чернышевский Н. Полное собрание сочинений* : в 15 т. / под. общ. ред. В. Кирпотина. Москва : Гослитиздат, 1939–1953. Т. 2 : Статьи и рецензии 1853–1855. 1949. С. 127–158.
10. Щедрина Н. Исторический роман в русской литературе последней трети XX века (Пути развития. Концепция личности. Поэтика) : дис. ... д. филол. наук : 10.01.01. Уфа, 1995. 379 с.

Кирильчук О. М.
к. філол. н., доцент
Рівненський державний гуманітарний університет

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ПРОЗІ МАНДРІВ КІНЦЯ ХVІІІ–ХІХ СТОЛІТЬ

У російському літературному просторі початку ХІХ віку великої популярності набуває жанр подорожніх нотаток, значна частина яких присвячена рецепції імперськими інтелектуалами українських земель, що наприкінці ХVІІІ століття стали частиною Російської імперії. Власне ці тексти (І. Долгорукого «Славні бубни за горами, або Подорож моя десь кудись 1810 року», В. Ізмайлова «Подорож в Південну Росію», П. Сумарокова «Дозвілля кримського судді, або Друга подорож в Тавриду», П. Шалікова «Подорож у Малоросію», О. Левшина «Листи із Малоросії», І. Сбітнева «Подорож до Харкова», В. Пассека «Подорожні нотатки Вадима») формують модель колективного сприйняття української нації як культурного Іншого, але водночас і цілий комплекс стереотипних імперських візій.

Мирослав Шкандрій у праці «В обіймах імперії» розглядає російську прозу мандрів перших десятиліть ХІХ століття як початковий етап конструювання репрезентації України в імперському літературному дискурсі Росії. Дослідник стверджує, що саме ці тексти сформували форми колоніальної інтерпретації українців, витворивши стереотипи про цивілізаційну відсталість, особливі кліматичні умови, культ неробства etc. Водночас вони інспірували загальний інтерес у метропольній культурі до української теми як до внутрішнього екзотичного простору з виразним бажанням пізнати його культурну інашність, але згодом на зміну цій тенденції прийшла зверхність та колоніальна самовпевненість [див.: 6, с. 136].